

Andrzej SZYMAŃSKI*

Przejmowanie wyznaniowych fundacji dobroczynnych w PRL przed wejściem w życie dekretu z dnia 24 kwietnia 1952 roku o zniesieniu fundacji

Fundacje są to instytucje prawne posiadające osobowość prawną lub działające w ramach innych osób prawnych z wydzielonym majątkiem, mającym służyć określonym celom, np. charytatywnym, opiekuńczym, religijnym *etc.*¹ Znane już w starożytnym Rzymie, rozwinęły się wskutek oficjalnego uznania Kościoła jako zrzeszenia wiernych w edykcje cesarza Konstantyna z 313 r., w okresie wczesnego średniowiecza zostały uznane za osoby prawne. Fundacje na ziemiach polskich rozwijały się intensywnie od początków XVI w. Ich rozwój ograniczały zakazy dysponowania majątkiem nieruchomości na rzecz Kościoła, od XVII w. zaś tzw. ustawy amortyzacyjne, ograniczające rozwój dóbr kościelnych. W okresie zaborów fundacje dotyczyły przepisy prawne państw zaborczych, co nie uległo zdecydowanej zmianie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości². Przed 1939 r. w tej dziedzinie obowiązywało bardzo wiele przepisów prawnych. Na terenie dawnego Królestwa Polskiego (tzw. Kongresówki) pojęcie fundacji w ogóle nie było znane – art. 910 kodeksu cywilnego Napoleona przewidywał jedynie możliwość zatwierdzania przez rząd tych darowizn i zapisów, które zostały przyjęte przez już istniejące instytucje³. 7 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa wydał dekret o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów⁴, który stabilizował sytuację prawną fundacji na terenach dawnej Kongresówki. Dekret ten, znowelizowany przez Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany dekretu z dnia 7 lu-

* Uniwersytet Opolski, e-mail: andrzej@kozle.pl.

¹ H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1, Lublin 1997, s. 310.

² G. Radecki, *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 38, mps, Katowice 2006, Biblioteka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, sygn. DR 258.

³ D. Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008, s. 153.

⁴ Dz.U. z 1919 r. Nr 15, poz. 215.

tego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów⁵, przewidywał, iż powołanie fundacji świeckich podlegało zatwierdzeniu przez władze administracyjne, któremu to rygorowi nie podlegały fundacje kościelne erygowane przez odpowiednie władze kościelne⁶. Po zakończeniu wojny z Rosją sowiecką w 1921 r. przepisy te zaczęły obowiązywać na ziemiach wschodnich wchodzących w skład państwa polskiego. W byłym zaborze austriackim prawa fundacyjnego dotyczyły art. 221, 646 i 849 austriackiego kodeksu cywilnego z 1811 r. wraz z wieloma aktami wykonawczymi. Na terenach byłego zaboru pruskiego problematykę fundacji regulowały paragrafy 80–88 niemieckiego kodeksu cywilnego z 1896 r. i stosowne przepisy wykonawcze. Na Spiszu i Orawie obowiązywały z kolei odnośne ustawy węgierskie⁷. Wypada podkreślić, że w okresie II Rzeczypospolitej władze państwowe nie ingerowały w sferę fundacji kościelnych, erygowanych przez odpowiednie władze kościelne na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Wszystkie takie fundacje były przez państwo uznawane jako osoby prawne na gruncie prawa państwowego, gdyż cytowany dekret z 7 lutego 1919 r. dotyczył wyłącznie fundacji świeckich⁸.

Mocą dekretu Rady Ministrów z dnia 22 października 1947 r. obowiązywanie przepisów dekretu o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów z 7 lutego 1919 r. zostało rozciągnięte na cały obszar państwa polskiego⁹. Jednocześnie uchylono obowiązujące jeszcze przepisy państw zaborczych. Zmiany te miały charakter porządkowy, odnosząc się przede wszystkim do zarządu i nadzoru nad fundacjami. W tym okresie nie powstawały bowiem nowe fundacje, ponieważ według ustawodawcy wszystkie ich funkcje doskonale spełniało państwo socjalistyczne¹⁰. Jak pisze Dariusz Walencik, „przepisy dekretu z 1919 r., poszerzone postanowieniami dekretu z roku 1947, dawały organom państwowym znaczne uprawnienia nadzorcze, pozwalając im odgrywać decydującą rolę w przedmiocie powołania, jak i dalszego istnienia fundacji. Fundację można było powołać przez czynność prawną *inter vivos* (rozporządzenie majątkiem) lub przez testament, ale akty te były przez właściwą władzę zatwierdzane, przy czym fakt zatwierdzenia oznaczał nabycie osobowości prawnej. Do powstania fundacji konieczne były dwie przesłanki: ważne rozporządzenie swym majątkiem przez fundatora i zatwierdzenie tego rozporządzenia przez władze państwowe. Bez tych elementów nie mogła prawidłowo powstać fundacja. Ministrowie właściwi ze względu na przedmiot fundacji zatwierdzali je, na-

⁵ Dz.U. z 1928 r. Nr 38, poz. 372.

⁶ H. Misztal, *op. cit.*, s. 311.

⁷ D. Walencik, *op. cit.*, s. 154.

⁸ H. Cioch, *Istota fundacji kościelnych*, [w:] *Divina et Humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin księdza profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisław, Lublin 2001, s. 65.

⁹ Zob. Dekret z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego, Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 400.

¹⁰ D. Walencik, *op. cit.*, s. 154.

dawali i zmieniali statuty, sprawowali nadzór nad organami zarządu fundacji i w tym celu mogli zażądać od nich przedstawienia sprawozdań i rachunków oraz wstrzymać lub uchylać wykonanie rozporządzeń tychże organów. W niektórych przypadkach ministrowie mogli objąć fundację we własny zarząd [art. 12 dekretu z 1919 r.]. Gdy osiągnięcie celu fundacji z pewnych względów stało się niemożliwe albo przeciwne względem dobra publicznego, mogła być ona zniesiona (art. 19 dekretu z 1919 r.)¹¹. 20 lipca 1949 r. wydane zostało rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie przekazania wojewódzkim władzom administracji ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów¹², które na podstawie art. 14 dekretu z 7 lutego 1919 r. przekazywało kompetencje w zakresie nadzoru nad fundacjami, zastrzeżone do tej pory ministrom, odpowiednim władzom wojewódzkim. Szczególnie istotny był § 2 pkt 4 owego rozporządzenia, zgodnie z którym władze wojewódzkie (nie zaś ministerialne) mogły wnioskować o zastosowanie wobec fundacji art. 12 dekretu z 1919 r.¹³, czyli o objęcie ich w zarząd własny. Przepis ten był często wykorzystywany przez władze w celu zdobycia pełnej kontroli nad dobroczynnymi fundacjami kościelnymi przed wejściem w życie dekretu z 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji.

Mocą cytowanego dekretu z 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji¹⁴ wszystkie fundacje w Polsce (w tym kościelne) zostały zlikwidowane, a ich majątek został przejęty przez państwo¹⁵ bez odszkodowania i wolny od wszelkich obciążeń z dniem 22 maja 1952 r., tzn. w momencie wejścia dekretu w życie. Jak pisze Walencik: „w mocy pozostały zobowiązania o charakterze publiczno-prawnym, zobowiązania na rzecz polskich osób prawnych prawa publicznego oraz zobowiązania mające swe źródło w stosunku pracy, a obciążające majątek zniesionych fundacji. Zobowiązania te przejmowało na siebie państwo (art. 6 [dekretu z 24 kwietnia]). Dekret o zniesieniu fundacji upoważniał właściwych ministrów do określenia mienia ruchomego i nieruchomego przejętych fundacji i przekazania go w zarząd i użytkowanie zakładom i instytucjom, których działalność realizuje te same lub podobne cele, jak zniesionych fundacji (art. 7). Zakłady i instytucje utrzymywane dotychczas przez fundacje przeszły na utrzymanie ministerstw (art. 8)”¹⁶. Strona kościelna utrzymywała, iż dekret z 24 kwietnia 1952 r. nie powinien obejmować fundacji kościelnych, ponieważ dotyczył fundacji podlegających dekretowi z 7 lutego 1919 r., któremu nie podlegały owe fundacje. Ponadto z fundacjami kościelnymi często wiązały się pewne zobowiązania natury religijnej (msze św., nabożeństwa), których nie były zdol-

¹¹ *Ibidem*.

¹² Dz.U. z 1949 r. Nr 46, poz. 343.

¹³ Art. 12: „Gdy inna organizacja okaże się niemożliwą lub niecelową, władza zatwierdzając fundację, może postanowić w statucie objęcie fundacji we własny zarząd. Jeśli fundator żyje, nastąpić to może tylko za jego zgodą”.

¹⁴ Dz.U. z 1952 r. Nr 25, poz. 172.

¹⁵ H. Cioch, *op. cit.*, s. 65.

¹⁶ D. Walencik, *op. cit.*, s. 155.

ne przejąć władze państwowe¹⁷. Jednak stanowisko Urzędu do Spraw Wyznań było jednoznaczne – dekret z 1952 r. dotyczy również fundacji kościelnych¹⁸.

Podobne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5 lipca 1967 r., w którym zaznaczył, iż dekret kwietniowy z 1952 r. zniósł wszystkie istniejące fundacje, bez względu na ich charakter oraz postanowienia statutu i treść aktów fundacyjnych. Oznaczało to – jak podkreśla Walencik – że „w dniu wejścia w życie (22 maja 1952 r.) wspomnianego dekretu fundacje jako osoby prawne przestały istnieć i tym samym dotychczasowe ich organy nadzorcze nie mogły już reprezentować fundacji w ewentualnym postępowaniu procesowym”¹⁹. Dekret o zniesieniu fundacji, oprócz wyeliminowania z polskiego systemu prawnego instytucji fundacji, sprawił ponadto, że tworzenie nowych fundacji było realne jedynie z wykorzystaniem trybu ustawowego²⁰. Dekret o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów z 1919 r. pozostawał jednak w mocy w stosunku do tych fundacji, które już istniały w momencie wejścia w życie dekretu z 24 kwietnia 1952 r. i miały siedzibę za granicą. W praktyce było także niemożliwe zniesienie fundacji posiadającej całość lub tylko część swego majątku za granicą, czemu dała wyraz uchwała Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 21 października 1955 r. Istnienie takich fundacji potwierdził ponadto Dekret Rady Ministrów z 31 grudnia 1956 r. o uzupełnieniu przepisów o zniesieniu fundacji²¹. Przepisy dekretu o zniesieniu fundacji nie niweczyły także skuteczności aktu powołania do życia fundacji, która do czasu ich wejścia w życie nie uzyskiwała jeszcze osobowości prawnej²².

Poniżej opisano kilka przykładów przejmowania przez władze partyjno-państwowe fundacji wyznaniowych w Polsce jeszcze przed masową ich likwidacją zapoczątkowaną dekretem z 1952 r.

25 kwietnia 1950 r., na podstawie ustawy z 20 marca 1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego²³, wojewódzki pełnomocnik do spraw przejęcia dóbr martwej ręki z Rzeszowa przejął nieruchomość ziemską o powierzchni 35,90 ha należącą do Zakładu (Instytutu) Sióstr Miłosierdzia w Moszczanach. Oprócz gruntu dokonano także przejęcia budynków zakładu, stajni, wozowni, drewnitni *etc.* Ostatecznie od przejęcia wyłączono na rzecz Zakładu działkę o powierzchni 5 ha oraz cmentarz o powierzchni 0,64 ha, a ponadto inwentarz martwy (maszyny i narzędzia rolnicze) i część inwentarza

¹⁷ H. Misztal, *op. cit.*, s. 311.

¹⁸ Zob. H. Jesse, *Vademecum duchowieństwa i zakonów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dziedzinie prawa państwowego*, Warszawa 1975, s. 222.

¹⁹ D. Walencik, *op. cit.*, s. 156.

²⁰ G. Radecki, *op. cit.*, s. 38.

²¹ Dz.U. z 1957 r. Nr 1, poz. 3, zm. Dz.U. z 1958 r. Nr 17, poz. 72.

²² D. Walencik, *op. cit.*, s. 156.

²³ Dz.U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87.

żywego, w tym 5 uli²⁴. Cały znacjonalizowany majątek przekazano w trwały zarząd wojewódzkiemu Wydziałowi Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej w Rzeszowie²⁵. Niebawem Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN) w Rzeszowie wystąpiło do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS) o zainicjowanie zniesienia fundacji Instytutu Sióstr Miłosierdzia i o upaństwowienie domu opieki stanowiącego własność tego Instytutu. Jako uzasadnienie podano, iż „z chwilą przejścia na własność państwa majątku Instytutu Sióstr Miłosierdzia fundacja nie może spełniać swego zadania statutowego – prowadzenia domu opieki – z braku pomieszczeń i środków materialnych”. Ponadto „dom opieki w Moszczanach posiada obecnie 50 miejsc etatowych, a zostanie rozbudowany do 80 miejsc. Wielkość budynku pozwala na zwiększenie tej ilości do 150 miejsc. Położenie na wsi i gospodarstwo przyzakładowe stwarzają warunki do dalszego utrzymania tego zakładu jako państwowego”²⁶. Jednakże Departament Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS uważał wniosek o zniesienie fundacji Instytutu Sióstr Miłosierdzia za „przedwczesny”, poprosił natomiast rzeszowskie PWRN o „[...] rozważenie [...] możliwości wystąpienia na podstawie § 2 pkt 4 rozporządzenia Rady Ministrów z 20 lipca 1949 r. w sprawie przekazania wojewódzkim władzom ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów [...] z wnioskiem o objęcie przez tamtejsze Prezydium odnośnej fundacji w zarząd własny z uzasadnieniem, że fundacja nie może spełniać swego statutowego zadania”²⁷. PWRN w Rzeszowie skwapliwie skorzystało z „dobrej rady” i 8 września 1951 r. podjęło stosowną uchwałę „w sprawie objęcia w zarząd własny fundacji «Instytut SS. Miłosierdzia» w Moszczanach” i zwróciło się z prośbą do MPiOS o „przekazanie ww. fundacji w zarząd tutejszego PWRN”. Termin wykonania uchwały wyznaczono na 20 września 1951 r.²⁸ Już 15 września tegoż roku MPiOS zarządziło objęcie w zarząd własny fundacji w Moszczanach z dniem 22 września 1951 r.²⁹ O przejściu na własność państwa fundacji MPiOS powiadomiło Zarząd Główny

²⁴ Protokół uzupełniający z 9 czerwca 1951 r. w sprawie przejścia na rzecz państwa nieruchomości ziemskich SS. Miłosierdzia, b.n., Archiwum Akt Nowych (AAN), MPiOS, sygn. 445, k. 12.

²⁵ Protokół w sprawie przejścia na rzecz państwa nieruchomości ziemskiej Zakładu Sióstr Miłosierdzia, położonego w gromadzie Łazy-Moszczany, powiat Jarosław z 25 kwietnia 1950 r., b.n., *ibidem*, k. 7.

²⁶ Pismo Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Rzeszowie do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej z 18 czerwca 1951 r. (PiPS III- 5/108/51), *ibidem*, k. 18.

²⁷ Pismo Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS do Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Rzeszowie z 31 lipca 1951 r. (IPm. 261/pf/51), poufne, *ibidem*, k. 19.

²⁸ Pismo Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Rzeszowie do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS z 22 września 1951 r. (L. PiPS. III. 5/108/51), *ibidem*, k. 21. Zob. tekst uchwały nr XXXIX/304/51 PWRN w Rzeszowie z dnia 8 września 1951 r. w sprawie objęcia we własny zarząd fundacji „Instytut SS. Miłosierdzia” w Moszczanach, *ibidem*, k. 22.

²⁹ Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 15 września 1951 r. w sprawie objęcia we własny zarząd fundacji „Instytut SS. Miłosierdzia” w Moszczanach, pow. Jarosław, b.n., *ibidem*, k. 26.

Zrzeszenia Katolików (ZK) „Caritas”³⁰ i zainteresowane PWRN w Rzeszowie³¹. To ostatnie, realizując zarządzenie MPiOS z 15 października 1951 r., dokonało bezpośredniego przejścia z rąk sióstr miłosierdzia fundacji wraz z domem opieki dla dorosłych, który „ze względu na kredyty” był prowadzony jako zakład państwowy. Od 3 stycznia 1952 r. na czele zakładu, a zarazem gospodarstwa przyzakładowego stał kierownik świecki³². W tym przypadku mamy do czynienia z wyjątkowo perfidnym działaniem – najpierw władze pozbawiają fundację charytatywną materialnych podstaw funkcjonowania, po to by niebawem, przywołując niemożność wykonywania przez nią zadań statutowych, przejąć nad fundacją pełną kontrolę, praktycznie równoznaczną z upaństwowieniem.

W przypadku przejścia przez MPiOS i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN) w Krakowie Fundacji dla Nieuleczalnie Chorych im. Ludwika i Anny Helclów w Krakowie jako podstawę prawną przejścia pod zarząd własny przez ministerstwo podano „art. 13 ust. 2” dekretu z 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów oraz § 3 rozporządzenia z 20 lipca 1949 r. w sprawie przekazania wojewódzkim władzom administracji ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów. Wypada zaznaczyć, że przywołanie pierwszego przepisu zawiera błąd, gdyż art. 13 dekretu z 7 lutego 1919 r. nie jest podzielony na ustępy – chodzi prawdopodobnie o zdanie drugie tego artykułu, które brzmi: „Jeżeli zarządy fundacji pełnią swoje czynności wadliwie lub niedbale, minister wzywa je do należytego pełnienia obowiązków, a w razie nieskuteczności wezwania powoła na ich miejsce innych zarządców lub też zastosuje przepis art. 12”. Artykuł 12, jak już wyżej wspomniano, zezwalał odpowiedniemu ministrowi na objęcie fundacji we własny zarząd, zaś § 3 rozporządzenia Rady Ministrów z 20 lipca 1949 r. stanowił: „W stosunku do fundacji, które ze względu na zakres ich działania bądź rodzaj majątku posiadają znaczenie ogólnopaństwowe, właściwy minister może w drodze zarządzenia zastrzec sobie sprawowanie wszystkich lub niektórych czynności nadzoru, określonych w § 2”. Ów paragraf zezwalał m.in. na wystąpienie z wnioskiem o objęcie fundacji wojewodom oraz prezydentom m.st. Warszawy i m. Łodzi. Zatem MPiOS z nieznanymi przyczyn zdecydowało się potraktować niewątpliwie ważną i zasłużoną Fundację im. Helclów i prowadzony przez nią zakład jako instytucje o „znaczeniu ogólnopaństwowym”, jednak zarządzane „wadliwie lub niedbale”, którymi musi zarządzać sam w miejsce prawomocnie ustanowionego zarządu, aby wykorzenić prawdziwe lub domniemane nieprawidłowości. Stosowne zarządzenie ministerialne o objęciu fundacji w zarząd własny przez PMRN w Krakowie w terminie do 31 października 1951 r. zostało wydane 21 września 1951 r.³³ Realizując to zarządzenie, Wydział Pracy

³⁰ Pismo Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS do Zarządu Głównego ZK „Caritas” z 26 października 1951 r. (IPa. 261/pf), poufne, *ibidem*, k. 14.

³¹ Pismo Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS do PWRN w Rzeszowie z 30 października 1951 r. (IPm. 261/pf), poufne, *ibidem*, k. 23.

³² Pismo Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Rzeszowie do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS z 9 stycznia 1951 r. (PiPS III 5/108/51), *ibidem*, k. 26.

³³ Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 21 września 1951 r. (IPa. 67/pf), poufne, *ibidem*, sygn. 447, k. 31.

i Pomocy Społecznej PWRN w Krakowie ustanowił kuratora Fundacji im. Helclów, który pełnił jednocześnie obowiązki kierownika zakładu. Kurator dokonał inwentaryzacji mienia zakładowego. Odnotowano, że „ze strony sióstr [zatrudnionych w zakładzie] nie napotkano na żadne sprzeciwy, gdyż cała sprawa została uprzednio rozpracowana przy udziale Wydziału Spraw Administracyjnych i Wydziału do Spraw Wyznań PWRN”. W zakładzie pozostawiono personel zakonny na dotychczasowych stanowiskach, „z wyjątkiem kierowniczk, której obowiązki przejął kurator fundacji”³⁴. Pod koniec stycznia 1952 r. kurator Fundacji im. Ludwika i Anny Helclów przekazał ją protokolarnie w zarząd własny PMRN w Krakowie. W skład przekazanej masy majątkowej wchodziły: „parcela przy ul. Helclów, Długiej i Kamiennej, zabudowana gmachem zakładu [opiekuńczego] o trzech kondygnacjach z kaplicą, dwupiętrowa zabytkowa nieruchomość w Krakowie przy Rynku Głównym nr 29 (pod Blachą), gotówka w kwocie 487,87 zł oraz Zakład Specjalny dla Nieuleczalnie Chorych [...]”³⁵.

W Słupcy (pow. koniński) w końcu lat 40. XX w. istniała fundacja „Przytułek dla Starców i Kalek”, której celem było udzielanie pomocy potrzebującym osobom w starszym wieku. Do majątku owej fundacji należał m.in. ogród warzywny o powierzchni 1,25 ha, przylegający do posesji miejscowego gimnazjum. Władze szkolne chciały rozbudować budynek szkolny, jednak parcela była na to zbyt wąska. W tej sytuacji kuratorium fundacji, noszące miano Rady Opiekuńczej Przytułku, powzięło uchwałę o sprzedaży gimnazjum części ogrodu fundacyjnego, co popierał także starosta koniński³⁶. Jako że zgodnie z art. 13 dekretu z 7 lutego 1919 r. minister w stosunku do fundacji, której „przedmiot” wchodził w jego kompetencje, miał prawo nadzoru nad organami zarządu fundacji i mógł w tym celu zażądać od nich przedstawienia stosownych dokumentów, a także wstrzymać lub uchylać wykonanie rozporządzeń tych organów, o ile byłyby szkodliwe dla fundacji lub niezgodne z aktem fundacyjnym, statutem fundacji lub prawem – Urząd Wojewódzki Poznański przedłożył sprawę MPiOS z wnioskiem „o przychylenie się do prośby o udzielenie zezwolenia na sprzedaż części ogrodu fundacyjnego na cele rozbudowy Gimnazjum Handlowego”. Jak zapewniano, „ani fundacja, ani pensjonariusze nie poniosą szkody, gdyż pozostała część ogrodu jest wystarczająco duża. Za sprzedażą przemawia interes społeczny”³⁷. W odpowiedzi Wydział Prawny MPiOS słusznie zwrócił uwagę, że „stosownie do art. 2 dekretu o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów, z chwilą zatwierdzenia fundacja uzyskuje charakter osoby prawnej, a zatem statut fundacji winien wskazywać, czy i jakie organy fundacji mają pra-

³⁴ Pismo Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Krakowie do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS z 29 października 1951 r. (L.P.P. Pom. II- 1b/595/51), *ibidem*, k. 34.

³⁵ Protokół zdawczo-odbiorczy spisany 24 stycznia 1952 r. w kancelarii Zarządu Fundacji [im. Helclów] z czynności przekazania tejże przez kuratora fundacji w zarząd własny PMRN w Krakowie, b.n., *ibidem*, k. 72.

³⁶ Pismo Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego do Departamentu Opieki Społecznej MPiOS z 17 X 1947 r. (Op. Sp. I 16 j 2/1/47), *ibidem*, sygn. 446, k. 4.

³⁷ *Ibidem*.

wo podjęcia uchwały o sprzedaży części majątku fundacji i czy uchwały w tym przedmiocie podlegają zatwierdzeniu przez władze nadzorcze³⁸. Jednak stary statut fundacji spłonął, nowy zaś był dopiero w opracowaniu, wobec czego Wydział Prawny nie był w stanie się wypowiedzieć, czy „uchwała Rady Opiekuńczej fundacji w przedmiocie sprzedaży 1116 m² gruntu fundacyjnego jest zgodna z prawem i czy potrzebuje zatwierdzenia przez władze nadzorcze³⁹. W kwestii merytorycznej prawnicy MPiOS nie widzieli przeszkód do zrealizowania zamierzonej sprzedaży, gdyż „z załączonej opinii mierniczego widać [...], że transakcja jest finansowo korzystna dla fundacji, nie uszczupla faktycznie jej majątku, ani też nie utrudnia zadań, jakie fundacja *questionis* ma na celu. Użycie otrzymanej sumy sprzedażnej na odbudowę zniszczonego budynku fundacyjnego sprzyja realizacji celów fundacji⁴⁰. Ostatecznie 28 lutego 1948 r. MPiOS zatwierdziło uchwałę Rady Opiekuńczej Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek” w sprawie sprzedaży gruntu fundacyjnego⁴¹. Jak wynika z ustaleń poczynionych przez Urząd Wojewódzki Poznański, słupecka fundacja „Przytułek dla Starców i Kalek” posiadała w przeszłości statut zatwierdzony przez Urząd Wojewódzki Łódzki, który jednak został utracony w czasie działań wojennych⁴². W tej sytuacji w myśl art. 17, 11 i 9 dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów w brzmieniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany Dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów (Dz.U. z 1928 r. Nr 38, poz. 372) i dekretu z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej Dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i zatwierdzeniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego – zachodziła konieczność nadania fundacji nowego statutu. Projekt takowy przedłożyła Rada Opiekuńcza Fundacji 15 lutego 1947 r., jednak, zdaniem urzędu, musiał on być w wielu punktach poprawiony, wobec czego Urząd Wojewódzki przeredagował go i przedłożył MPiOS oba projekty z wnioskiem o nadanie fundacji nowego statutu w myśl przywołanych przepisów prawa. Niejako przy okazji Urząd Wojewódzki Poznański zaproponował zmianę nazwy fundacji na „Dom Starców i Kalek”, gdyż „nazwa przytułek ma wyraźny posmak czegoś proszalnego, nawet żebraczego i, że właściwsze są wyrazy schronisko lub dom⁴³. Jednocześnie Referat Opieki Społecznej Starostwa Powiatowego w Koninie przeprowadził konsultacje, czy wskazane byłoby całkowite zniesienie słupeckiej fundacji. Według opinii Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego fundacja ta miała wszel-

³⁸ Ekspertyza Wydziału Prawnego MPiOS dla Departamentu Opieki Społecznej MPiOS z 20 lutego 1948 r. (L. Dz. Bp. 44/V- 178), AAN, MPiOS, sygn. 446, k. 2.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Decyzja MPiOS z 28 lutego 1948 r. w sprawie zatwierdzenia uchwały Rady Opiekuńczej Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek w Słupcy” (Om 155/48- F.), *ibidem*, sygn. 446, k. 36.

⁴² Pismo Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego do Departamentu Opieki Społecznej MPiOS z 10 kwietnia 1948 r. (Op. Sp. I 16 j 2/5/48), *ibidem*, sygn. 446, k. 34.

⁴³ *Ibidem*.

kie warunki do samodzielnego istnienia i należytego spełniania swoich zadań statutowych oraz dalszego rozwoju i wskazane było umożliwienie jej dalszego nieskrępowanego funkcjonowania⁴⁴. Za utrzymaniem fundacji opowiedział się także Zarząd Miejski w Słupcy⁴⁵, natomiast Wydział Pracy i Opieki Społecznej PWRN w Poznaniu, widząc celowość funkcjonowania w mieście domu starców, wnioskował jednakże do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS o „przejęcie niezwłoczne fundacji na rzecz państwa z tym, że Dom Opieki z ogrodem zostanie wyodrębniony na cele zakładu, a ziemia orna pozostałaby dla miasta z przeznaczeniem na ogródki działkowe”⁴⁶. Ciekawe, zróżnicowane i „wieloaspektowe” stanowisko w tej materii zademonstrowało PMRN w Słupcy: „Jakkolwiek przeciwko istnieniu fundacji PMRN nic nie ma, to jednak ze względu na to, że grunty orne i place stanowiące własność tejże, a rozsiane po całym mieście utrudniają, a nieraz wprost uniemożliwiają racjonalne rozwiązanie poszczególnych problemów dotyczących zagospodarowania miasta i planów zabudowy, zmuszeni jesteśmy prosić Pana Ministra o zlikwidowanie tego stanu rzeczy w trybie przewidzianym w art. 19 dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. – przejęcie gruntów fundacji [...] na rzecz Państwa. Prócz rozwiązania spraw o zasadniczym znaczeniu dla miasta, pozwoli to nam zlikwidować jeszcze jedną anomalię, a mianowicie: Z braku gruntów na ogródki działkowe miejscowy świat pracy wydzierżawia od miejscowych kułaków ziemię «na odrobek» i zamiast wyjazdu na wczasy w okresie urlopów dla wypoczynku, zmuszeni są odrabiać za kilka redlin pod kartofle po kilka i kilkanaście dni przy żniwach i wykopkach. Sprawę [...] należałoby zlikwidować i z tej przyczyny, że formy gospodarki gruntowej fundacji są sprzeczne z intencją i zaleceniami naszego Rządu Polski Ludowej. Grunty fundacji tanio wydzierżawiane miejscowym rolnikom wzmacniają opory w stosunku do gospodarki uspołecznionej i utrudniają nam założenie spółdzielni produkcyjnej”⁴⁷. Ostatecznie 1 lutego 1952 r. MPiOS „w związku z wnioskiem Wydziału Pracy i Pomocy Społecznej PWRN w Poznaniu [...] złożonym zgodnie z § 2 pkt 4 rozporządzenia RM z 20 lipca 1949 r. oraz na podstawie art. 13 dekretu z 7 lutego 1919 r.” zarządziło objęcie w zarząd własny Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek” w Słupcy przez PWRN w Poznaniu. Sprawozdanie z wykonania zarządzenia miało być złożone do 1 marca 1952 r.⁴⁸ Jak widać, początkiem kłopotów uznawanej przez wszystkich za pożyteczną fundacji charytatywnej w Słupcy była wyrażo-

⁴⁴ Kwestionariusz dotyczący Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek w Słupcy” z 21 kwietnia 1949 r., bez numeru, *ibidem*, sygn. 446, k. 39–42.

⁴⁵ Pismo Zarządu Miejskiego w Słupcy do Referatu Opieki Społecznej Starostwa Powiatowego w Koninie z 5 kwietnia 1949 r. (Op. Sp. 24/155/49), *ibidem*, k. 44.

⁴⁶ Pismo Wydziału Pracy i Opieki Społecznej PWRN w Poznaniu do Departamentu Spraw Inwalidzkich i Pomocy Społecznej MPiOS z 15 maja 1951 r. (Pr. Pom. III 1 r/3/51), *ibidem*, k. 46.

⁴⁷ Pismo Referatu Ogólno-Administracyjnego PMRN w Słupcy do MPiOS z 19 marca 1951 r. (O. A.- 9 d/1/51), *ibidem*, k. 48.

⁴⁸ Zarządzenie MPiOS z 1 lutego 1952 r. w sprawie powołania Zarządu Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek w Słupcy”, b.n., *ibidem*, k. 65.

na przez nią zgoda na odsprzedaż części swego gruntu szkole, która bez tego nie mogłaby się rozwijać. Do jej upadku przyczyniła się chęć władz miejskich Słupcy urządzenia ogródków działkowych dla mieszkańców. Procedury prawne zostały wykorzystane do osiągnięcia ściśle utylitarnych celów, nie angażowano tu nawet w nazbyt wielkim stopniu retoryki politycznej. Upaństwowienie słupeckiej Fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek” niewątpliwie wpisuje się w ogólny program walki komunistycznych władz Polski z Kościołem, jednak w swym wymiarze lokalnym nie było raczej aktem „prawnej przemocy” z premedytacją skierowanej przeciwko ideologicznemu konkurentowi.

Nie zawsze nadzór sprawowany nad fundacją wyznaniową przez odpowiednie ministerstwo oznaczał działalność na jej niekorzyść, nie w każdym przypadku kończył się jej szybkim przejściem w zarząd własny, a w konsekwencji faktycznym zniesieniem. Funkcjonująca w Częstochowie od 1895 r. Fundacja „Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot”⁴⁹, prowadziła zakład opieki całkowitej dla 140 osób dorosłych obojga płci⁵⁰ zarządzany przez siostry miłosierdzia św. Wincentego a Paulo⁵¹. W 1948 r. zakład pobierał subwencję państwową w wysokości 6 584 000 zł, co stanowiło 44% przychodów placówki. Z uwagi na to, że „dochody z majątku fundacji nie wystarczają nawet na utrzymanie personelu, że jest ona w istocie domem opieki dla dorosłych z oddziałem dla paralityków i kalek utrzymywanym z subwencji państwowych i samorządowych” – Urząd Wojewódzki Kielecki 19 maja 1949 r. wnioskował o częściowe „zniesienie” fundacji oraz przekazanie zakładu opiekuńczego wraz z całym majątkiem Zarządowi Miejskiemu w Częstochowie na cele opieki społecznej⁵². Jednakże wcześniej władze różnych szczebli aktywnie współpracowały w zarządzie majątkiem fundacyjnym, m.in. wnioskując o zatwierdzenie umowy najmu lokalu sklepowego w domu fundacyjnym⁵³ i występując do MPiOS o zatwierdzenie w drodze instancyjnej zapisów testamentowych poczynionych na rzecz fundacji przez osoby prywatne⁵⁴. We wnioskach pokontrolnych z inspek-

⁴⁹ Zob. Odpis statutu fundacji pod nazwą Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie, bez daty i numeru, AAN, MPiOS, sygn. 444, k. 2.

⁵⁰ Zob. Odpis regulaminu fundacji pod nazwą Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie ul. Wieluńska 1, b.d., b.n., *ibidem*, k. 14.

⁵¹ Zob. Kwestionariusz fundacji pod nazwą Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie z 22 marca 1949 r., b.n., *ibidem*, k. 13.

⁵² Kwestionariusz Fundacji pn. „Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot” w Częstochowie z 22 marca 1949 r., b.n., *ibidem*, k. 13.

⁵³ Pismo Wydziału Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego do MPiOS z 8 sierpnia 1947 r. (Op. OF./3/5/1/47), *ibidem*, k. 35.

⁵⁴ Zob. Pismo Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego w Częstochowie do Wydziału Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego z 12 czerwca 1948 r. (O.S. V 72/1386/48), *ibidem*, k. 38; Pismo zarządu Fundacji Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot do Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego w Częstochowie z 7 czerwca 1948 r. (45/48), *ibidem*, k. 39; Pismo wojewody kieleckiego do MPiOS z 17 sierpnia 1948 r. (Op. OF./3/5/4/48), *ibidem*, k. 54; Pismo Fundacji Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot do MPiOS z 22 grudnia 1948 r. (150/48), *ibidem*, k. 55; Tytuł wykonawczy w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej z 30 listopada 1948 r. (Sp. 250/48), *ibidem*, k. 56.

cji Domu Opieki dla Dorosłych w Częstochowie, przeprowadzonej w styczniu 1952 r., znajduje się postulat „rozpatrzenia ewentualnego zniesienia fundacji z uwagi na to, że zakład nie spełnia już zadania, jakie mu wyznacza statut”⁵⁵. Oznaczać to może, że z fundacji faktycznie wyodrębnił się subsydiowany zakład opiekuńczy, który rozwijał się w kierunku nieprzewidywanym przez statut fundacji „Schronienia św. Antoniego”, ogniskując jednocześnie w sobie całość wysiłku charytatywnego nieaktywnej poza tym fundacji. W protokole z kolejnej wizytacji, która miała miejsce od 21 do 23 lutego 1952 r., zakład opiekuńczy określony jest jako fundacja świecka, administrowana przez siostry miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, zgodnie z art. 13 statutu fundacji. W zaleceniach pokontrolnych brak już wniosków o zniesienie fundacji, przeważają postulaty w sprawie przydzielenia placówce m.in. bielizny pościelowej, zwiększenia prenumeraty prasy „tak pod względem ilości egzemplarzy jak i też wydawnictw” czy zmniejszenia liczby personelu i wprowadzenia odpłatności za jego wyżywienie⁵⁶. Może to oznaczać, że pomiędzy 21 stycznia a 21 lutego 1952 r. fundacja „Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie” została przejęta w zarząd własny MPiOS na wniosek PWRN w Katowicach, chociaż w przebadanych archiwaliach brak danych na ten temat.

Czasami losy zakładu opiekuńczego przejętego w wyniku wprowadzenia do fundacji kościelnej zarządu własnego MPiOS stawały się przedmiotem sporu pomiędzy koncesjonowanym ZK „Caritas”, starającym się o włączenie go w poczet placówek przez siebie zarządzanych, a władzami świeckimi, dążącymi do przejęcia zakładu. Tak było w przypadku Zakładu Specjalnego dla Nieuleczalnie Chorych w Ścinawce Dolnej, który będąc własnością fundacji kościelnej i zatrudniając personel zakonny, miał jednak narzucone świeckie kierownictwo i był w pełni uzależniony od władz. Kierownictwo zakładu zwróciło się o pomoc materialną do ZK „Caritas” i pomoc taką miało otrzymać, jednak pod warunkiem pełnego podporządkowania się tej organizacji. Jak bowiem wyraził się ks. A. Lemparty, dyrektor Centrali ZK „Caritas” – „«Caritas» nie jest instytucją filantropijną dla udzielania zapomóg lecz administratorem i kierownikiem zakładów mu podporządkowanych, odpowiadającym całkowicie za ich stan materialny”⁵⁷. Jednak okazało się, iż MPiOS planowało upaństwowienie zakładu fundacyjnego, być może wiedząc już o mającym niebawem wejść w życie dekrete o zniesieniu fundacji. Informacje takie stały się powodem zdecydowanego protestu ks. Lempartego, dowodzącego praw „Caritasu” do podporządkowania sobie zakładu w Ścinawce Dolnej m.in. na podstawie pkt 1 protokołu do porozumienia Rządu RP z Episkopatem Polski⁵⁸.

⁵⁵ Sprawozdanie z inspekcji Domu Opieki dla Dorosłych w Częstochowie przy ul. Wieluńskiej 1, przeprowadzonej przeze delegata PWRN [...] 21 stycznia 1952 r., b.n., *ibidem*, k. 114–122.

⁵⁶ Sprawozdanie z inspekcji Domu Opieki dla Dorosłych w Częstochowie przy ul. Wieluńskiej 1, przeprowadzonej przeze delegata PWRN w Katowicach w dniach od 21 do 23 lutego 1952 r., b.n., *ibidem*, k. 68–78.

⁵⁷ Pismo ks. A. Lempartego, dyrektora Centrali ZK „Caritas” do MPiOS za pośrednictwem UdSW z 26 stycznia 1952 r. (I. A. 3/903/52), AAN, UdSW, sygn. 11/554, k. 2.

⁵⁸ *Ibidem*.

Podsumowując, można się pokusić o sformułowanie kilku wniosków i spostrzeżeń. W okresie II Rzeczypospolitej oraz w pierwszych latach powojennych, do 22 maja 1952 r. (kiedy to wszedł w życie dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji), działalność fundacji niekościelnych opierała się na przepisach dość restrykcyjnego Dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzaniu fundacji i darowizn, znowelizowanego Rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany dekretu z 7 lutego 1919 r. o fundacjach i zatwierdzaniu darowizn i zapisów oraz uzupełnionego już przez władze Polski Ludowej Dekretem Rady Ministrów z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretu z 7 lutego 1919 r. o fundacjach i zatwierdzaniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego i Dekretem Rady Ministrów z dnia 20 lipca 1949 r. w sprawie przekazania wojewódzkim władzom administracji ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów. Fundacje kościelne erygowane na podstawie przepisów prawa kanonicznego przez odpowiednie władze kościelne nie podlegały przepisom dekretu z 7 lutego 1919 r.⁵⁹ W II Rzeczypospolitej władze państwowe nie uważały się bowiem za kompetentne do ingerencji w ich funkcjonowanie, jednocześnie uznając je jako osoby prawne na gruncie prawa państwowego. Postępowanie takie miało swoją podstawę w art. 113 Konstytucji RP z 17 marca 1921 r. stanowiącym, iż „każdy związek religijny uznany przez Państwo pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszków, tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych” oraz w art. 114 tejże ustawy zasadniczej, według którego „Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami”⁶⁰. Władza ludowa odnosiła się zdecydowanie negatywnie do wyznaniowych fundacji charytatywnych, próbując wyeliminować je z życia społecznego, co było elementem realizowanego programu walki z Kościołem katolickim oraz – w mniejszym stopniu – z innymi wspólnotami religijnymi wyznającymi konkurencyjny dla marksizmu-leninizmu światopogląd idealistyczny. Jak już wyżej wspomniano, w okresie do 22 maja 1952 r. przejmowanie wyznaniowych fundacji dobroczynnych odbywało się w oparciu o § 2 pkt 4 cytowanego rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie przekazania wojewódzkim władzom administracji ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów, które na podstawie art. 14 dekretu z 7 lutego 1919 r. przekazywało kompetencje w zakresie nadzoru nad fundacjami, zastrzeżone do tej pory ministrom, odpowiednim władzom wojewódzkim. Zgodnie z przepisami tego rozporządzenia władze szczebla wojewódzkiego były uprawnione do wnioskowania o zastosowanie wobec fundacji art. 12 dekretu z 1919 r., czyli o objęcie ich w zarząd własny, co było równoznaczne z faktycznym przejęciem kontroli nad zakładami i dziełami prowadzonymi przez fundację. W przeanalizowanych przypadkach tryb

⁵⁹ Zob. H. Cioch, *op. cit.*, s. 64–65.

⁶⁰ Zob. G. Radecki, *op. cit.*, s. 37.

taki zastosowano w przypadku zakładu fundacyjnego Instytutu Sióstr Miłosierdzia w Moszczanach, którego nieruchomości przejęto na podstawie ustawy z 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego⁶¹, zaś samą fundację MPiOS przejęło w zarząd własny i następnie przekazało w zarząd rzeszowskiemu PWRN z uzasadnieniem, iż po odjęciu majątku fundacja nie może spełniać swego statutowego zadania. Z powołaniem się na art. 13 dekretu z 7 lutego 1919 r. oraz § 3 rozporządzenia RM z 20 lipca 1949 r. MPiOS i PWRN w Krakowie przejęły kontrolę nad Fundacją dla Nieuleczalnie Chorych im. Ludwika i Anny Helclów w Krakowie, zarzucając automatycznie zarządowi tejże „wadliwe lub niedbałe” rzekomo sprawowanie swych czynności. Mechanizm przejęcia był podobny – najpierw MPiOS przejęło fundację w zarząd własny, po to by następnie przekazać ją w zarząd PMRN w Krakowie. Identyczną podstawą prawną posłużono się podczas przejmowania fundacji „Przytułek dla Starców i Kalek” w Słupcy. Odnieść można wrażenie, że o swoim istnieniu ta położona na głębokiej prowincji fundacja „przypomniała” przy okazji wyrażenia zgody na odsprzedanie części swej nieruchomości gruntowej sąsiedniej szkole, na co musiał wyrazić zgodę, zgodnie z art. 13 dekretu z 7 lutego 1919 r., Minister Pracy i Opieki Społecznej, ponieważ miał prawo nadzoru nad organami zarządu fundacji i mógł w tym celu zażądać od nich przedstawienia stosownych dokumentów, a także wstrzymywać lub uchylać wykonanie rozporządzeń tych organów, o ile byłyby szkodliwe dla fundacji lub niezgodne z aktem fundacyjnym, statutem fundacji lub prawem. Gdy zatem fundacja słupecka została dostrzeżona przez MPiOS, stało się oczywiste, że zamiast prowadzić interesy z fundacją wyznaniową, łatwiej i taniej dokonać jej przejęcia, co – mimo pozytywnej opinii o fundacji wyrażonych przez część lokalnych „czynników” urzędowych – ostatecznie zostało przeprowadzone. W przypadku fundacji „Schronienie św. Antoniego dla Paralityków i Sierot” w Częstochowie sprawa jej przejęcia była o tyle łatwiejsza dla władz, że prowadzony przez fundację zakład był w dużej mierze finansowany z funduszy publicznych. Mimo pozytywnych wniosków pokontrolnych i ta fundacja została najprawdopodobniej przejęta zgodnie z przedstawionym schematem postępowania. We wszystkich tych przypadkach należy podkreślić instrumentalne traktowanie przepisów prawa przez władze szczebla zarówno lokalnego, jak i centralnego. Decyzje likwidacyjne podejmowano z przyczyn politycznych (czasami też utylitarnych), a następnie przejmowano kontrolę nad fundacją, mechanicznie stosując do wielu spraw identyczne przepisy i procedury. Działano w oparciu o obowiązujące przepisy prawne, które jednak stosowano w sposób nieadekwatny do stanu faktycznego, ze szkodą dla lokalnych społeczności, osób zatrudnionych w przejmowanych zakładach, a nade wszystko – ze szkodą dla podopiecznych instytucji opiekuńczych prowadzonych przez fundacje wyznaniowe.

⁶¹ Dz.U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87.

Bibliografia

Akty prawne:

- Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów, Dz.U. z 1919 r. Nr 15, poz. 215.
- Dekret z dnia 22 października 1947 r. o zmianie i rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów na cały obszar Państwa Polskiego, Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 400.
- Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji, Dz.U. z 1952 r. Nr 25, poz. 172.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o fundacjach i o zatwierdzeniu darowizn i zapisów, Dz.U. z 1928 r. Nr 38, poz. 372.
- Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie przekazania wojewódzkim władzom administracji ogólnej niektórych kompetencji władz naczelnych w zakresie fundacji, darowizn i zapisów, Dz.U. z 1949 r. Nr 46, poz. 343.
- Ustawa z 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz.U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87.

Źródła archiwalne:

- Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, sygn. 444; 445; 446; 447.
- Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 11/554.

Opracowania:

- Cioch H., *Istota fundacji kościelnych*, [w:] *Divina et Humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin księdza profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisław, Lublin 2001.
- Jesse H., *Vademecum duchowieństwa i zakonów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dziedzinie prawa państwowego*, Warszawa 1975.
- Misztal H., *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1, Lublin 1997.
- Radecki G., *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce*, mps, Katowice 2006, Biblioteka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, sygn. DR 258.
- Walencik D., *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008.
- Wasilewski A., *Prawna problematyka fundacji (zagadnienia podstawowe)*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 10.

TAKING OVER OF RELIGIOUS CHARITY FOUNDATIONS
IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND
BEFORE THE DECREE OF 24TH APRIL 1952
ON ABOLITION OF FOUNDATIONS ENTERED INTO LIFE

Abstract: This article analyses, in terms of the legal aspect, the process of dissolution of selected religious foundations before the decree of 24th April 1952 concerning the elimination of those foundations entered into life. The author bases his arguments on the analysis of concrete cases, whose descriptions were found during his archival research.

Keywords: PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND, FOUNDATIONS, CHURCH, LAWLESSNESS, TAKE-OVER, DISSOLUTION